

Stručni rad

UDK 821.163.4.09-342(082.21)

Aleksandar ČOGURIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.coguric@fcjk.me

ILUSTROVANA ANTOLOGIJA CRNOGORSKIH BAJKI

– prva ovako napravljena za decu

Onoj/onome kome je knjiga namijenjena. Tebi, ako budeš u prilici da čitaš ovaj tekst. A ako se to ne desi onda će ova knjiga govoriti s Tobom o prošlosti, njezinim čudesnim junacima i događajima. Tebi, velika-mala čitateljko i Tebi veliki-mali čitaocē, čija je posvećenost knjigama bajki pravi praznik poštovanja i uvažavanja predajemo još jednu knjigu – bajke za svako dijete. Kad kažemo: bajka, Ti već pred očima imaš Tvoju omiljenu, bajku i knjigu iz koje je ona prvi put došla u Tvoj čitalački svijet. Od prve počnu igru, pred Tvojim očima junaci i junakinje, njihovi događaji, predjeli i čitav jedan svijet sačuvan u Tvome sećanju i oživljen Tvojim željama za još – pričaj mi, pričaj mi... A što je bilo na kraju? A kraj je samo privremen, do sljedeće bajke, i tako redom dok ne shvatiš da će i poslije posljednje bajke odnekud doći još jedna.

Posebnost bajki je u tome što su to stvarno priče, koje Ti pričaju prije nego naučiš da čitaš, da samostalno brojiš redove. Tvojim vršnjacima, na bilo kojemu kraju Planete, najčešći prvi susret s knjigom jesu bajke, ali ne mora biti samo knjiga, može bajka biti i ispričana. Prve bajke uvijek pamtiš po nekim najdražim likovima Tvoga djetinjstva – majka, otac, baba, ded. To kako oni čitaju ili pričaju bajku, često je sama bajka. Taj zvuk, taj šum u glasu, stalno se vraćaju, i kad odrasteš pratiće Te kao dobri duh djetinjstva, mirnih i srećnih dana. Uvijek će biti Tvoji *mili časi*, pa i kad budu *daleko*. Bajke počinju djetinjstvo svakoga od nas, tako je bilo i u doba vaših i naših majki i očeva, baba i dedova, i tako redom sve do u daleku prošlost, đe su živjeli mnogo zanimljivi ljudi i dešavali im se još zanimljiviji događaji. Ti znaš da je to mašta, da u bajci ima mnogo onoga što je nemoguće, ali Te ne ometa da uživaš u avanturama njezinih junaka, da zamišljaš čudesne prostore u kojima se kreću i događaje koji ih prate.

Tvome oku, Tvome sluhu ne može promaći nijedan detalj, kojemu nije mjesto đe treba, i zato si Ti najbolja čitateljka, i najbolji čitalac. Tvoja iskrenost i jasnoća najbolje su sudije i zato bi odgovori na nekoliko pitanja bili najbolji prijatelji ovoj knjizi. Svidaju li Ti se korice? Što posebno? Što nije

dobro? Kako je moglo? Očekuješ li svoju najdražu bajku? Je li Te naljutilo što je nema ili Te obradovalo što je tu? Nema više pitanja.

Kako je formirana *Antologija*. Izdavaštvo Fakulteta za crnogorski jezik i književnost predaje na upotrebu jednu reprezentativnu knjigu proza za najmlađe čitaoce, ne mora samo najmlađe. Knjiga je opremljena pravom mjerom materijala – tekstualnoga i likovnoga – kroz obim, izraz, poruku i namjeru. Sadejstvo ta dva sadržaja obezbjeđuje siguran prijem i mjesto na polici odabranih knjiga svakoga djeteta. Ta dva sadržaja, uz neophodne informacije tehničkoga karaktera dovoljni su i zato je riječ o pravoj mjeri predatoga materijala. Sve ostalo, moguće propratno, bilo bi čisti višak. Mnogi izdavači zaborave da izdavanje bajki nije jednostavan posao – od samoga izbora do načina kako ih odabrati, iscertati i obojati. To je glavni posao prilikom pripreme bajki. Bajke uvijek moraju biti pripremljene s posebnim osjećajem za čitalačka očekivanja i potrebe, bez obzira koje su zahtjevnosti čitaoci.

Knjige bajki česti su izdavački projekti, manje ili više uspješni. Ulaškom u taj posao trebalo bi se pridržavati makar dvije stvari – imati poseban osjećaj za očekivanja i potrebe njihovih čitalaca i biti spreman da se odgovori tome izazovu. Najmlađi čitalac je najzahtjevniji, njegovim očekivanjima može izaći u susret samo onaj ko detaljno zađe u dječiji svijet, ko shvati potrebe toga svijeta, ko razumije dječije imperative. Dijete je prirodom svojom svijet mašte, te mu je taj svijet vrlo poznat pa nije lako toj urođenoj mašti dodavati još jedan svijet maštanja i zamišljenih svjetova. Samo onaj ko posvećeno zađe u dječiji svijet, shvati potrebe toga svijeta, prirodu dječiju i snagu mašte te prirode, može dograditi omaštane i zamišljene svjetove, koji su samo u bajkama, i predstaviti ih u knjizi. Sastavljači ove izabrane knjige rukovodili su se time i u tome uspjeli.

Ova knjiga ima znalački i oprezno napravljen raspored priča, najprije kraće, na kraju najduža. Što je to važno? Veoma – postepeno uvoditi mladoga čitaoca, ne umoriti ga, na putu k svjetioniku književne riječi. Zato je devet bajki (*Brat i sestra, Car i Nafaka, Tri jegulje, Đavolji đak nadmašio učitelja, Čudotvorna dlaka, Mustafa i Merima, Međo Međedović, Divljan, Baš-Čelik*) prava mjera obima sadržaja oko kojih će najmlađi čitaoci formirati svoje čitalačke horizonte. Nije lako stare tekstove osavremeniti, primaći senzibilitetu djeteta snabdjevenoga najrazličitijim, rafiniranim ili površnim, ali prijemčivim ugodnostima svakodnevice. Za tu svrhu uzeto je provjereno rješenje – ilustracije. I u tome se uspjelo. One su objediniteljske, pokretačke, asocijativne i simbolične dopune tekstualnim likovima bajki. Svojim porukama proširuju u više pravaca dječije doživljaje bajki. Spominjanje ilustrativnoga materijala nameće potrebu da se istakne i naslovnica knjige. Ona je očekivana vizualizacija predstava koje proizvode bajke, veličanstvena igra oblika, boja, likova

– sadejstvo riječi i mirisa boje. Asocijacija je na prostranstvo i neograničenost, beskraj ljepote, igre, svjetlosti, mašte. Bliže zalaženje u prostor komentarisanja likovnih rješenja ne bi bilo uputno, jer validni sud o tome može dati samo pravi poznavalac likovne izražajnosti, koja ide uz bajku, a namijenjena je djetetu. No, i odrasli čitalac u tome predstavljanju može prepoznati svoje ranije formirane doživljaje, samo ovom prilikom likovno opremljene.

Priredivači Antologije, Aleksandar Radoman i Adnan Čirgić, istakli su u kratkoj napomeni da su predstavljeni tekstovi bajki objavljeni u XIX vijeku kroz različite publikacije, a da im je od najviše koristi bila *neponovljiva* knjiga, a ujedno i uzor, antologija *Vatra samotvora* koju je priredio Radoje Radojević, 70-ih godina XX vijeka. Važna je i napomena o jezičkome upodobljavanju i vraćanju izvornome jezičkome obliku, a ujedno i savremenoj normi crnogorskoga jezika. Uz jezičko prilagođavanje, priredivači su izvršili i neophodne stilske intervencije u cilju primicanja senzibilitetu modernoga čitaoca, ali i uzrasnome dobu. Navedeno ukazuje da su priredivači s posebnom pažnjom i oprežnošću pristupili uvijek osetljivome poslu – pripremi i konstituisanju Antologije. Tome su zadatku potpuno odgovorili.

Karakter i uloga bajke. Poput mnogih ostvarenja usmene književnosti, i usmene bajke su rezultat organizovane improvizacije, jer je njihov tvorac, umjetnik bio „po prirodi svoj improvizator“,¹ koji se borio „da očuva makar umetnikove vlasti, utisak i iluziju slobodne improvizacije“.² Bajka je slijedila činjenicu „da književno delo, kao izraz određene kulture, obuhvata tipične *kulturne* oblike života i izraze – kako realističke tako i fantastične – namenjene pripadnicima te *kulture* koji mogu da ih razumeju“.³ Možemo reći da je improvizovana tekstura bajke privlačila ljude, ne samo kulture u kojoj je organizovana, nego se suvereno prelivala i u druge kulture koje su bivale većinom analogne onoj iz koje je poticala. Tu snagu je u sebe unosila i njome napajala svoje bilo i crnogorska usmena bajka, što joj je davalo prefinjenu crtu univerzalnoga lika, koji joj otvara vrata različitih kulturnih prostora. Vrijednost bajki jeste i u tome što su potvrdila da i „ako uništimo rukopis, pa čak i sve primerke odštampane knjige, možda time još nećemo uništiti“⁴ postojanje teksta sve dok postoji i jedan živi čovjek koji je zapamtio tu bajku i spreman je da je ponovo ispriča. Praizvor pamćenja ili zapamćivanja bajke može biti, uslovno rečeno, i ova *Antologija*, ako se takve okolnosti nekad formiraju.

Bajke su predmetom naučnoga interesovanja, kao zasebna književna po-

¹ Boris Ejhenbum, *Književnost*, Nolit, Beograd, 1972, str. 61.

² Boris Ejhenbum, *Isto*, str. 61.

³ Ugo Fabijeti, Roberto Maligeti i Vićenco Mastero, *Uvod u antropologiju – od lokalnog do globalnog*, CLIO, Beograd, 2002, str. 231.

⁴ Rene Velek, Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1985, str. 168.

java, ali i razlog što pripadaju usmenome stvaralaštvu a „proučavanje usmene književnosti mora biti značajna briga svakog onog poslenika u nauci o književnosti koji želi da shvati procese razvoja književnosti, poreklo i razvoj naših književnih žanrova i sredstava“.⁵ U predgovoru zbirci usmenih pripovijedaka Vuk Karadžić je bajke nazvao gatkama ili ženskim pripovijetkama, odnosno *one u kojima se pripovedaju kojekakva čudesa što ne može biti*. Ustaljeno je objašnjenje bajke da je riječ o pripovijeci fantastične sadržine. Ostala objašnjenja su dopune izvedene iz prethodnoga. Zato što „sa savršenom usklađenošću svet bajke se meša sa svetom predanja, tražeći dopunsko objašnjenje ali i odričući se apstraktne stilizacije“,⁶ bajka je i danas živ tekst jer je čovjekova potreba za čudesnim i fantastičnim, te savršeno stilizovanim iskazom vječna i neprolazna. Rečeno dopunjava i slušaćevo/čitaoćevo „verovanje u verodostojnost kazivanog“,⁷ kao i spremnost „da proveri sebe i usmeno delo kroz stalno prisutnu *cen-zuru* sredine, da ga učini prihvatljivim savremenom ukusu“⁸ konzumenta koji kroz bajku oživljava nekoga svoga dalekoga pretka. Bajka ne kazuje viđeni događaj, proživljeni i po toku kako se desio. Ona gradi jednu drugu stvarnost na mitskoj potki od dvije niti – magije i čarolije, sluhu ljepljivim jezičkim figurama.

Skoro sve kulture poznaju bajke kao svoj reprezentativni proizvod, kao tragove života i mišljenja koje svaki pripadnik kulture doživljava kao svoje, kao dio svoga obilježja i identiteta, tako je i sa crnogorskom kulturom. Tako postavljene bajke su materijal koji učestvuje u procesu „prenošenja kulture na novu generaciju“,⁹ odnosno „tim procesom delimično upravlja potreba da se stare ideje prilagode novim okolnostima“,¹⁰ da se rekonstruiše duh vremena i prostora u koji nanovo ulaze. To je moguće jer je u bajkama ugrađeno „životno iskustvo, kao lični doživljaj ili kao razumevanje drugih ljudi, savremenih kao i bivših“.¹¹ Bajke su osobene po tome što se lako prilagođavaju novome vremenu i njegovu čitaocu, uspješno oživljavaju duh starih vremena i mjesta, ali i nalaze vezu s vremenom u kojem ih čitalac čita i uživa u njihovu neobičnome svijetu.

Značaj bajki je u tome što učestvuju u stvaranju naše ličnosti, formiranju naših stavova i izgradnji odnosa i relacija prema mnogim pojavama i društvenim sistemima. Značajno su važne i za budućega umjetnika jer „mi stvaramo umetnika time što njegovo oko uvežbavamo na remek-delima umet-

⁵ Rene Velek, Ostin Voren, Isto, str. 70.

⁶ Nada Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke – oblikovanje i oblici srpske usmene proze*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str. 85.

⁷ Nada Milošević-Đorđević, Isto, str. 85.

⁸ Nada Milošević-Đorđević, Isto, str. 85.

⁹ Piter Berk, *Osnovi kulturne istorije*, CLIO, Beograd, 2010, str. 127.

¹⁰ Piter Berk, Isto, str. 127.

¹¹ Vilhelm Diltaj, *Doživljaj i pesništvo*, Orheus, Novi Sad, 2004, str. 155.

nosti, a njegovu snagu uobrazilje, hranimo lepim oblicima proizvoda starog veka“,¹² a bajke jesu i *remek djela*, i *proizvodi* staroga vremena. Vrijednost im je i u tome što potvrđuju razmišljanje da „nije kultura samo ono što sobom dobijamo po nasleđu (...) već je kultura i ono što smo u stanju da učinimo od dispozicija koje nasleđujemo“. ¹³ Kako bajke postaju materijal od koga gradimo nove proizvode? Pa, tako što izgrađuju, jednim dijelom, naš sistem duhovnih vrijednosti, životnih stavova, ličnih pogleda, odnosa prema umjetnosti. Uvijek je saradnja slušaoca/čitaoca i bajke bila bliska, tijesna i dogovorena, ne konvencijama, već slijeđenjem htjenja i potrebe junaka kroz pritajene neostvarive životne želje slušalaca/čitalaca, koji ih posvećeno prate čarobnim lavirintima bajkovitih zbivanja, očekujući u priči ostvarenje svojih vječitih težnji za ljepšim i bogatijim življenjem. Pogonsko gorivo svake bajke jeste i drevni svijet kultova, mitova, obreda ispričan na čudesan način pa slušalac/čitalac netremice gleda u slike što se stvaraju pred njegovim očima. To figurativno predstavljanje nekih starih ili, čak, prastarih vjerovanja i očekivanja, kao i fantastika mitološkoga svijeta podastrla je bajke dovoljnim materijalom za duhovnu hranu kolektivnoga duha. Zato su je njezini tumači smatrali prvo-razrednim sadržajem koji je oblikovan duhom – vjerovanjima i očekivanjima, težnjama i željama – naroda koji joj je ustupao svoju duhovnost, svoje osećaje za magiju fantastičnoga i nadstvarnoga, te potrebu za čudesima, najčešće odsutnim iz svakodnevnoga svijeta.

Zaključak. Bajke su samo jedno od više stvaralačkih polja, književne usmenosti koja prezentuje ranije književno stvaralaštvo. Nezaobilazne su u lektiri svakoga posvećenijega čitaoca, bilo kojega kraja Planete, a: „da bi se bajka razumela, treba shvatiti značenje prežitaka, ostataka kulturnog nasleđa u njoj, koji u vidu slika otkrivaju način mišljenja primitivnog čoveka“. ¹⁴ Poznaju ih svi narodi i sve kulture svijeta. Njihova je moć u tome što lako prelaze nacionalne i kulturne granice, jer govore jednim opštim ciljem – ispričati vječite potrebe i težnje čovjekove. Izbor bajki za ovu *Antologiju* takav je da može suvereno učestvovati u formiranju temeljitih čitalačkih doživljaja i iskustva. Njezine bajke nijesu, kao ni bajka kao vrsta uopšte, ograničene samo na jedno doba života, one su svakome bliske, ko umije da razumije tu bliskost i potrebu za bliskošću. One su stvaralački proizvod, trag stvaralačkoga procesa, pravac kako bi trebalo stvarati i pisati, zato nemaju ograničenost za čitaočevu životnu dob. Predmetne bajke su dio crnogorske usmene tradicije, taj vremenski dale-

¹² Vilhelm fon Humbolt, *Spisi iz antropologije i istorije*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 1991, str. 20.

¹³ Ratko Božović, *Leksikon kulturologije*, Agencija Matić, Beograd, 2006, str. 39.

¹⁴ Nada Milošević-Dorđević, *Od bajke do izreke – oblikovanje i oblici srpske usmene proze*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str. 9.

ki književni trag koji obavezuje proučavaoce književnosti da brižno pristupaju njihovom proučavanju, jer je to jedan od puteva razumijevanja procesa razvoja književnosti, književnih žanrova i sredstava. Bajka je moćna jer lako ulazi u pamćenje i zadugo hrani čovjekova šecanja. Tim će pravcem ići i bajke ove *Antologije*.